

درس باغ ایران و تاریخ آن

۶- پیشینه همجواری باغ و شهر در ایران (ارتباط آب و آبادنی)

دکتر لادن اعتضادی
دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده معماری و شهرسازی
دوره مطالعات معماری ایران
۱۳۹۹

www.tarikhomemari.ir

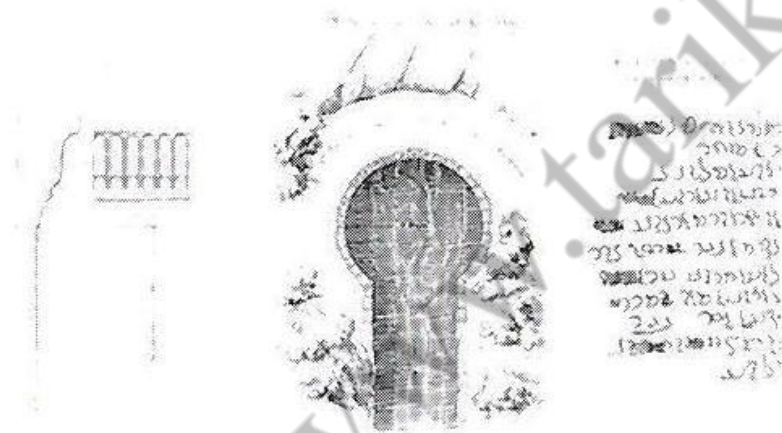
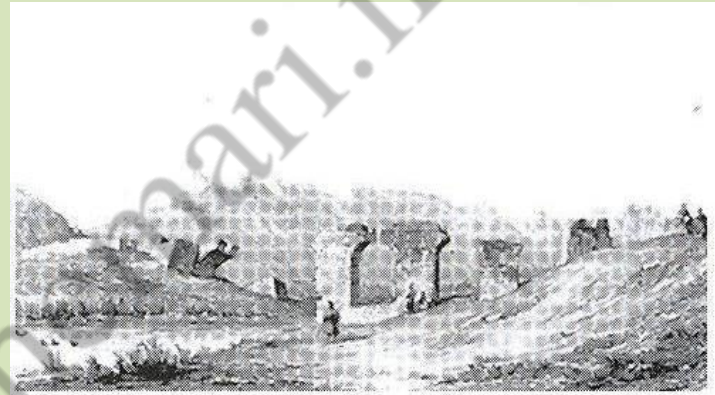
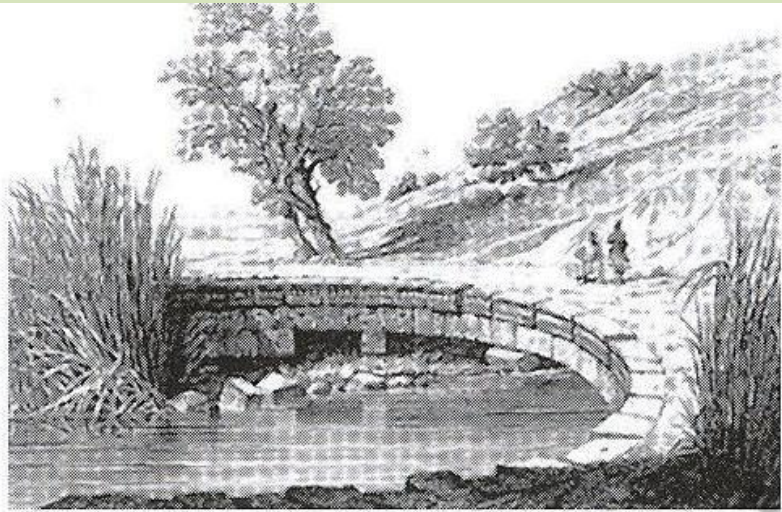
باغ سازگ و آبیاری در ایران

باغ ایرانی با توجه به متمر بودن و اقلیم ایران نیاز مبرم به به آبرسانی و آبیاری دارد.

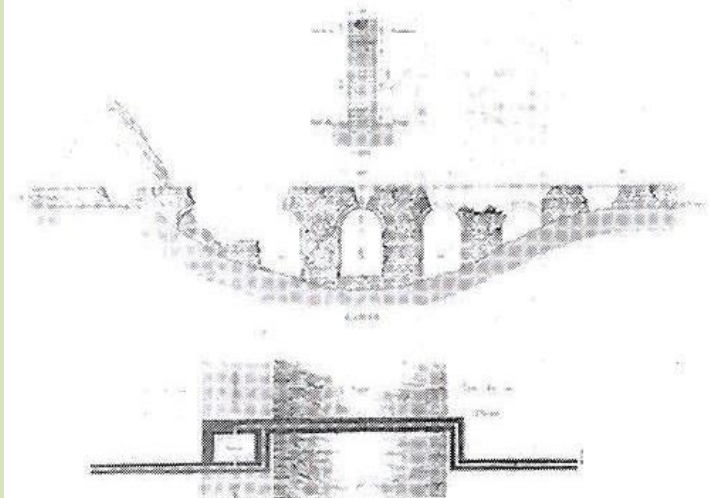
در حالی که

باغ‌های عمدتاً غیر متمر در سنت غربی و شرقی نیاز کمتری به آبیاری دارند و حضور آب در آنها بیشتر جنبه نمایشی دارد.

شواهدی از قدمت تأسیسات آبی در ایران

۲۳. چشمه شاپور در کازرون. فلاندن و کست،
۱۸۵۴، جلد ۱، تابلوی ۴۶

۲۲. پل آب‌بر داراب‌گرد. فلاندن و کست، ۱۸۵۴،
جلد ۱، تابلوی ۳۲

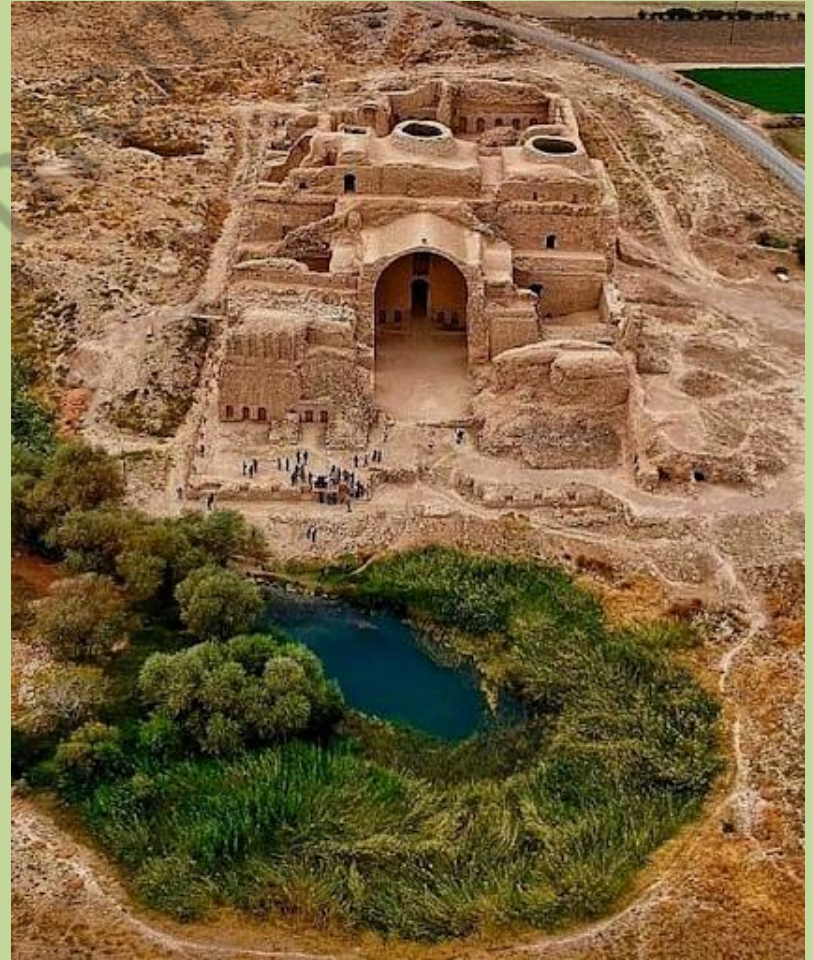
چشمه ها و آبگیرها محل احداث کاخ - باغ ها که آینه

شهرهایی به سان باغ: مانند خواست کوروش در پاسارگاد یا نمونه های اساطیری در شاهنامه.

سروستان فارس / تخت سلیمان / باغ فین

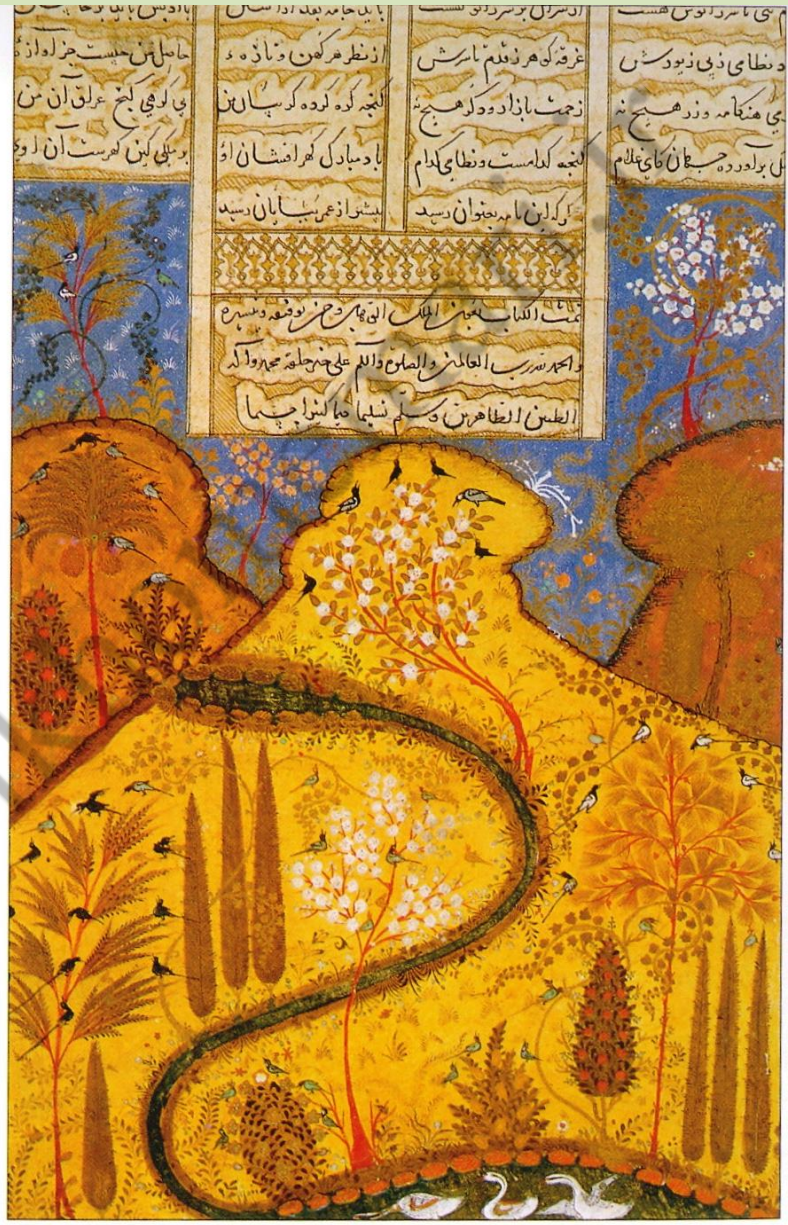

راست: کاخ فیروزآباد / چپ: نیایشگاه - کاخ تخت سلیمان

اسناد تصویری

مدیریت
آب
و
باغسازی

مینیا تورهای اسلامی

مدیریت آب یک میراث تاریخی در سرزمین ایران

فن و هنر استخراج
و استحصال و هدایت آب

در خدمت آبادانی
منظر سازی
و
باغ سازی

ابداع قنات و استخراج آبهاک زیر زمین و آبادانے

باغ پیش زمینہ آبادانی

باغ پیش زمینہ شهر

مقطع طولی یک قنات از کوهها تا نقطه‌ای که آب در یک باغ یا دهکده بالا می‌آید:

A . خاک‌های کوه.

B . لایه نیمه نفوذپذیر رس و شن.

C . لایه شنی و نفوذ پذیر.

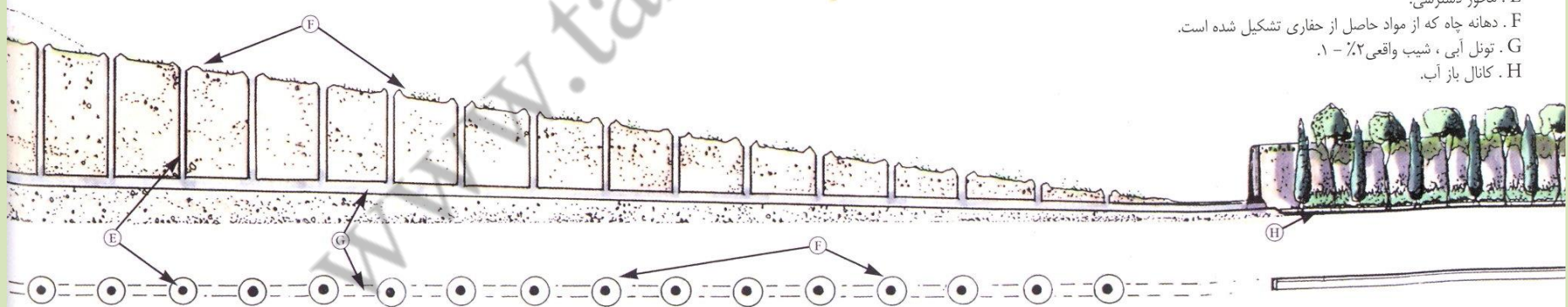
D . زمین موج‌دار.

E . محور دسترسی.

F . دهانه چاه که از مواد حاصل از حفاری تشکیل شده است.

G . تونل آبی ، شیب واقعی ۲٪ - ۱٪.

H . کانال باز آب.

رابطه روستا و شهر در ایران و نقش باغ چون میانجی در نظام معیشتی کشاورزک در تاریخ ایران

- در ایران برخلاف اروپا، روستا و شهر، زیستگاه‌هایی با زیر ساخت کشاورزی بوده‌اند، در این نظام باغ‌های اربابی نقش میانجی در ساماندهی اقتصاد شهر و روستا داشته‌اند.
- پرسش این است که پدیده‌ای چون این باغ‌ها آیا می‌تواند همزمان بر آورنده نیازهای معیشتی و آرمانی باشد؟

آب و آبادانی

باغ، پیش آیند شهر

www.tarikhomemari.ir

حوضه های آبریز در ایران

مکان های مناسب ظهور آبادی، شهر، مزارع، باغها

حوزه آبریز کشف رود محل پیدایش توس و مشهد

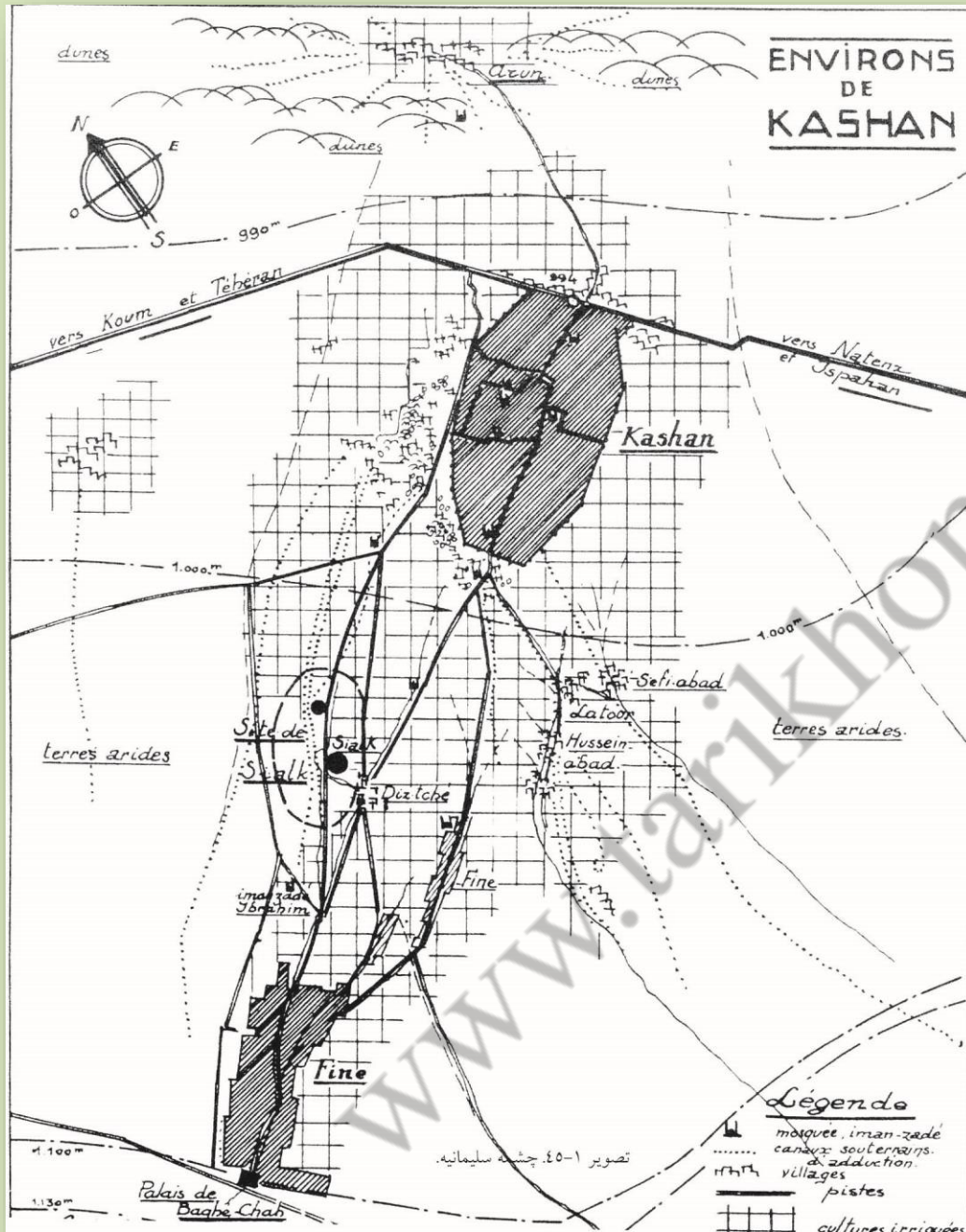

باغ پیش‌آیند شهر

کاشان

باغ فین به مثابه پیش‌آیند شهر یا
آبادی

مرجع: جیحانی

باغ پیش آیند شهر ماهان (کرمان)

MEHR

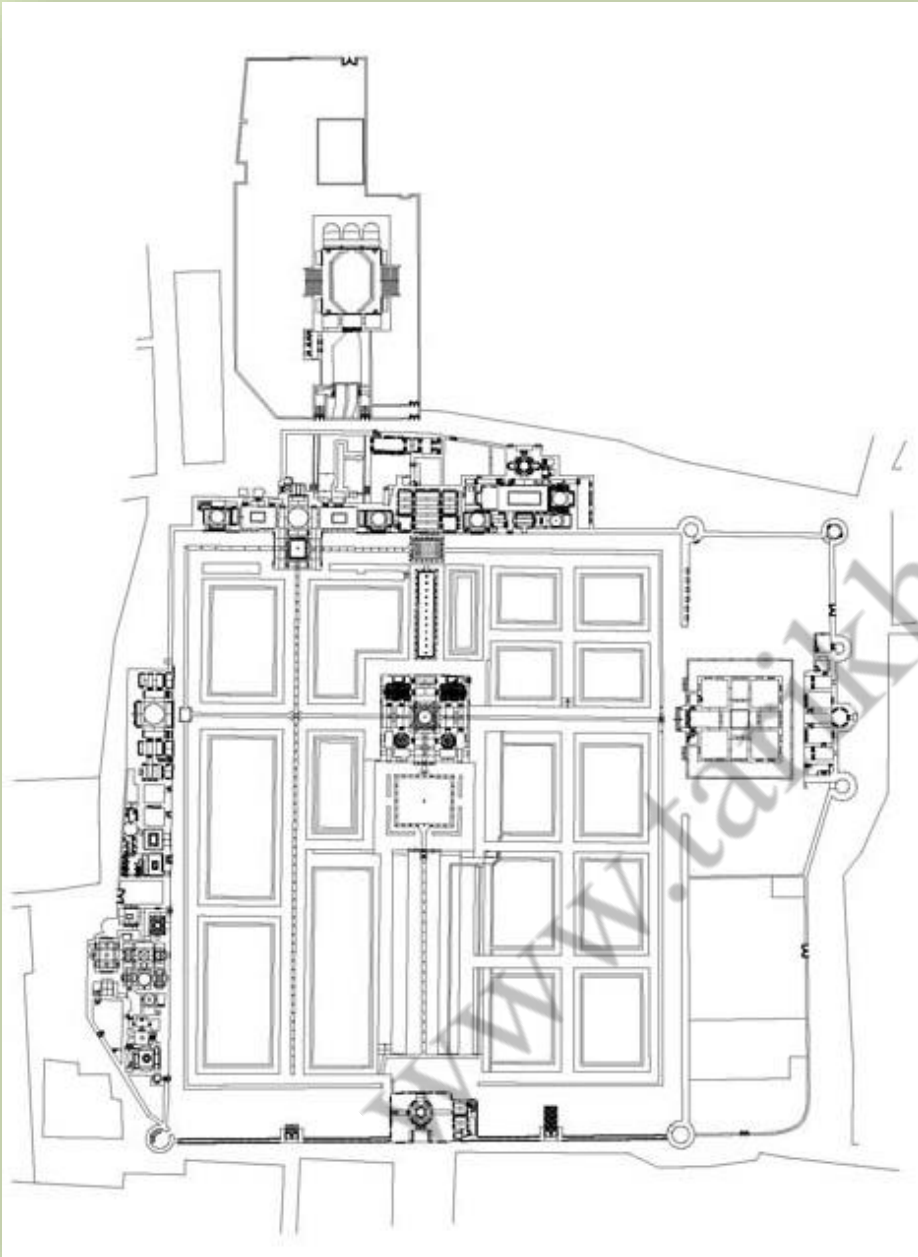
باغ‌ها پیش آیند شهر

بیرجند

تصوری از منطقه شهری بیرجند در عهد قاجار (باغ‌های پیرامونی شهرهای ایران؛ نمونه موردی بیرجند، محمد جواد بینا)

باغ‌هاک مظهر خانه‌اک پیش آیند آبادک و شهر

قنات ، باغ مظهر خانه‌ای ، آبادی یا شهر
(سلسله مراتب حیاتی زیست)

تصوری از منطقه شهری بیرجند در عهد قاجار (باغ‌های پیرامونی شهرهای ایران: نمونه موردی بیرجند، محمد جواد

اسناد ریشهء تاریخ پیوند باغ و شهر در ایران

www.tarikhomemari.ir

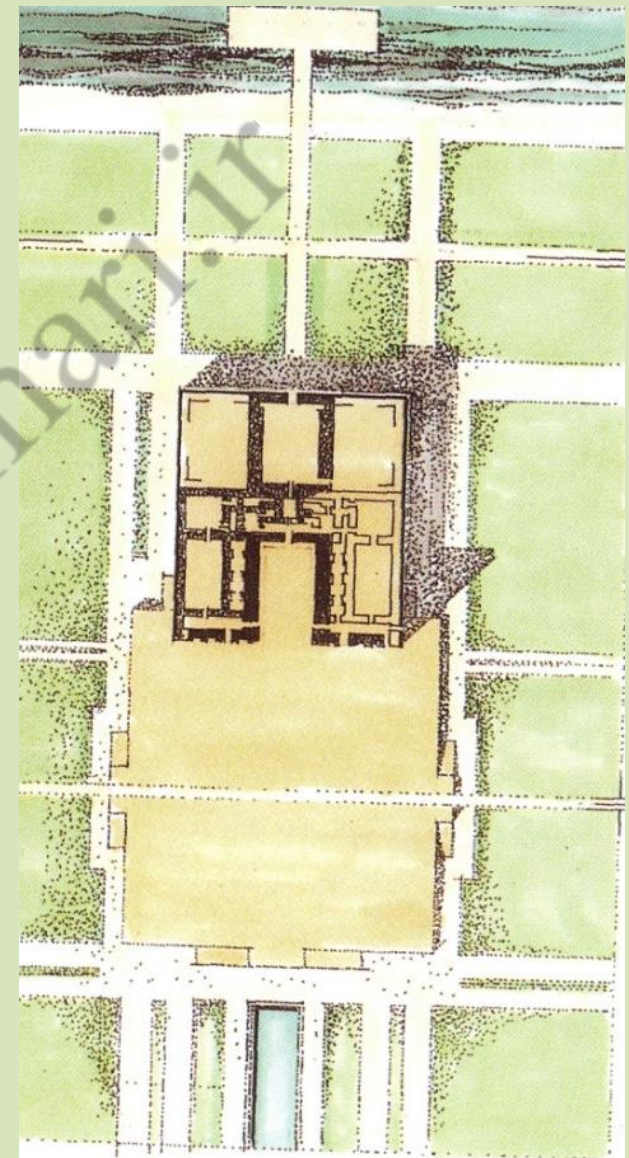
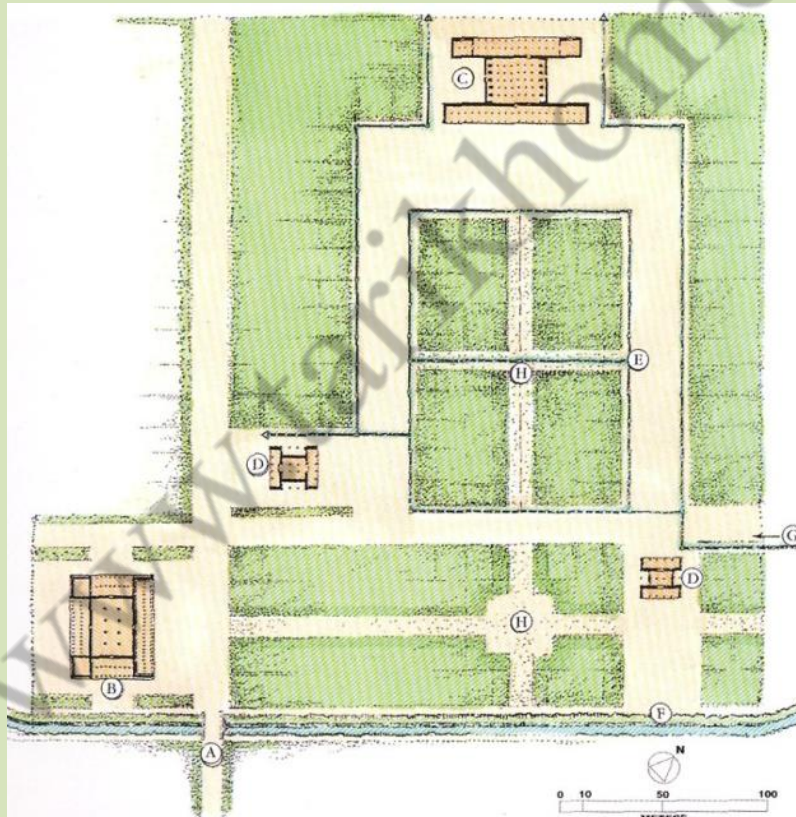
توضیح صورت شهر در ایران باستان:

«شهری همه گلشن و باغ و ایوان و کاخ»

(برگرفته از داستان سیاوش در شاهنامه)

شرح تصاویر:

امکان وجود باغها
در پیرامون
کاخهای باستانی
از هخامنشی تا
ساسانی، بر اساس
گمان
باستانشناسان

نقشه و بازآفرینی محل کاخ تاق کسری
در کنار رود دجله در شهر تیسفون،
طبق گفته آرتور کریستینسن -

باغ ایران

برخے شہرہا کے دوران اسلامے همجوار با باغ ہا

• اصفهان سلجوقی و صفوی

• شیراز سلجوقی و تیموری

• ہرات تیموری

• سمرقند تیموری

• نیشابور قاجاری و پیشتر

• نوغان توس (سده دوم و سوم ہجری)

• مشهد تیموری و صفوی

• کاشان (صفوی و پیشتر)

• و.....

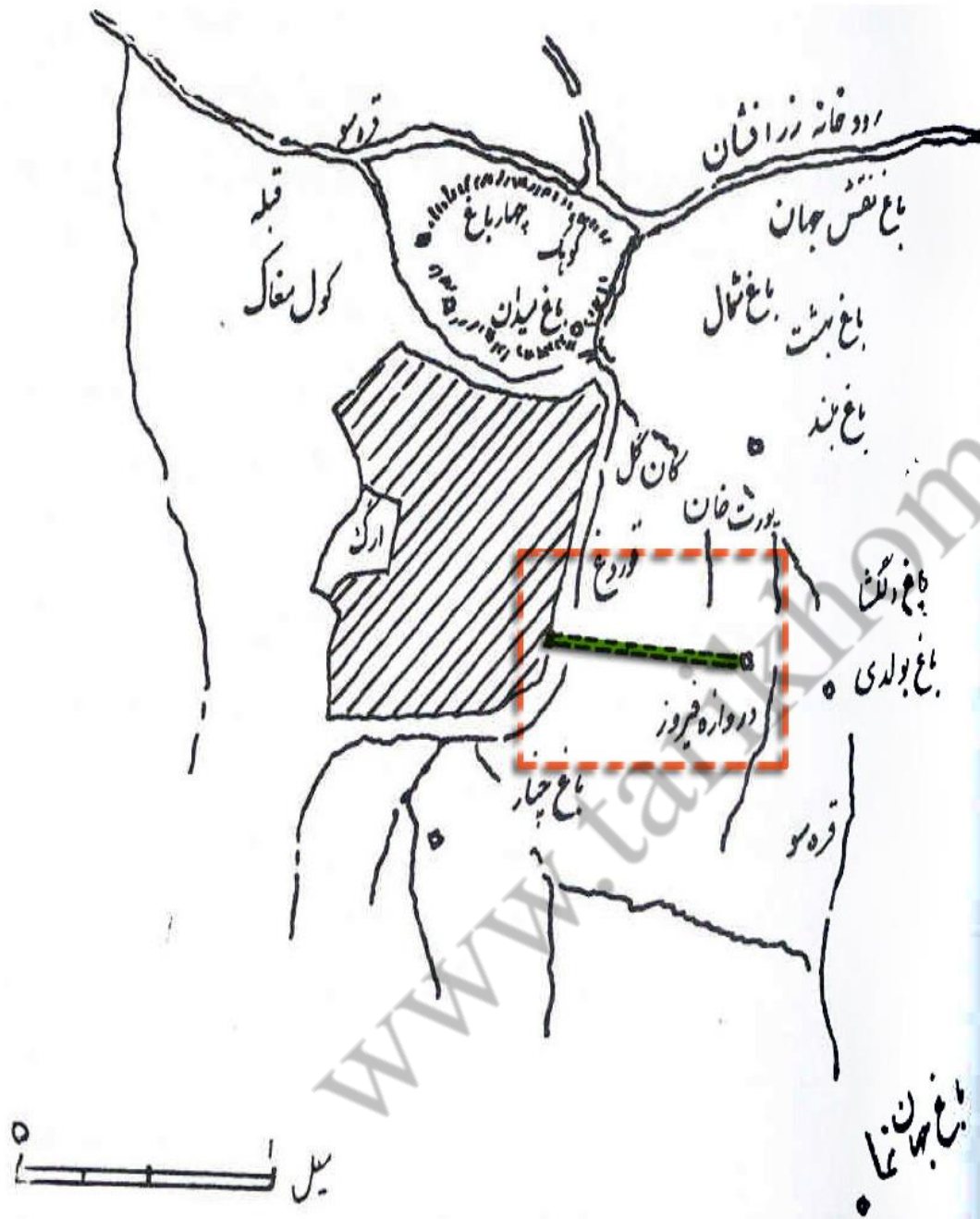
سمرقند

نقشه اجمالی شهر و باغ‌هایش
که پیرامون شهر را احاطه
کرده‌اند.

نام باغ‌ها عمدتاً فارسی است.

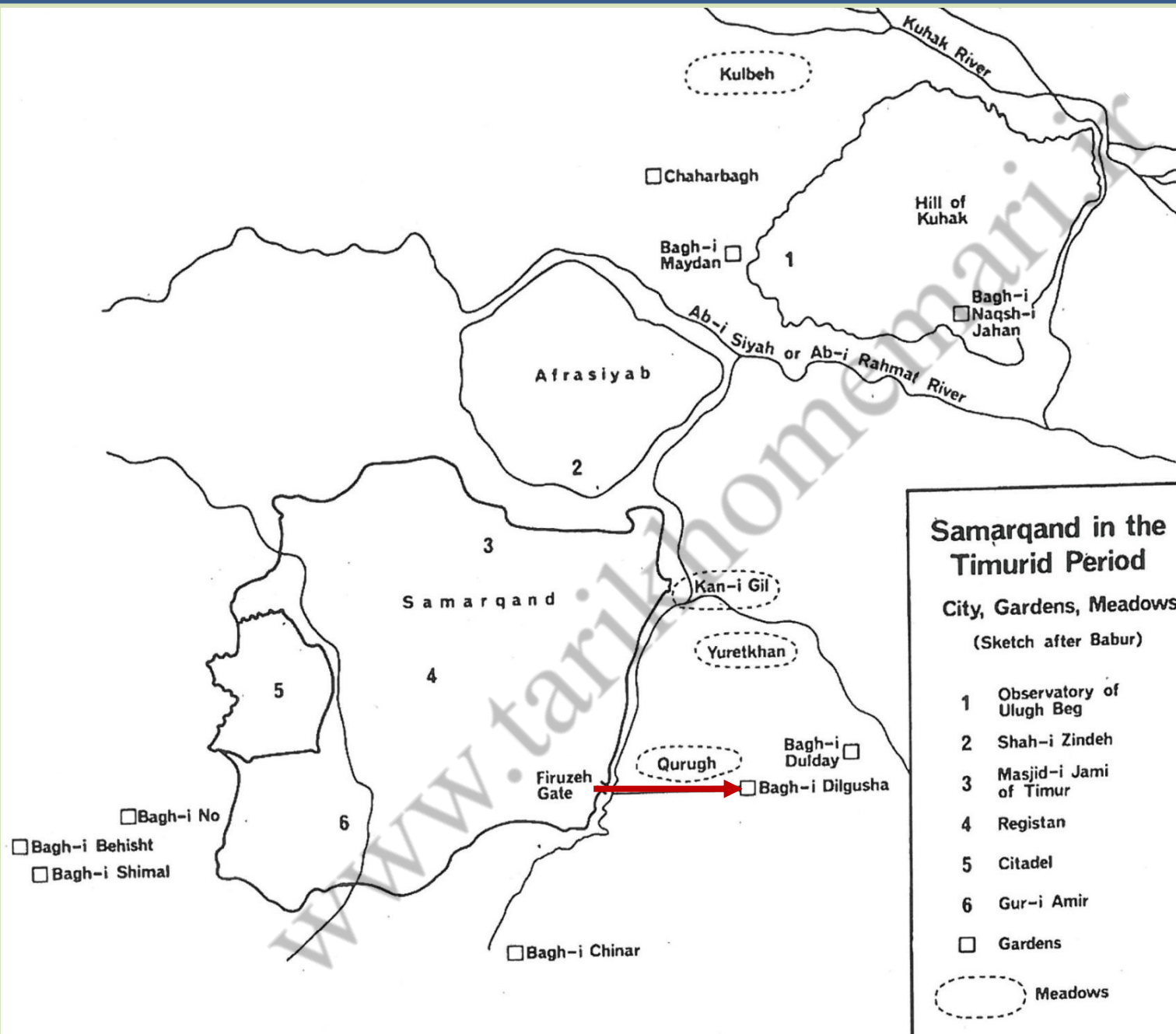
(به خیالان قوروغ (قوروق) توجه شود)
خیابان مسیری مستقیم بین باغ دلگشا و
دروازه فیروز، تفرجگاه و قورق سلطنتی بوده
است.

اقتباس از نقشه پتروچولی

سمرقند و باغ هایش

خیابان قوروق به
سوی باغ دلگشا

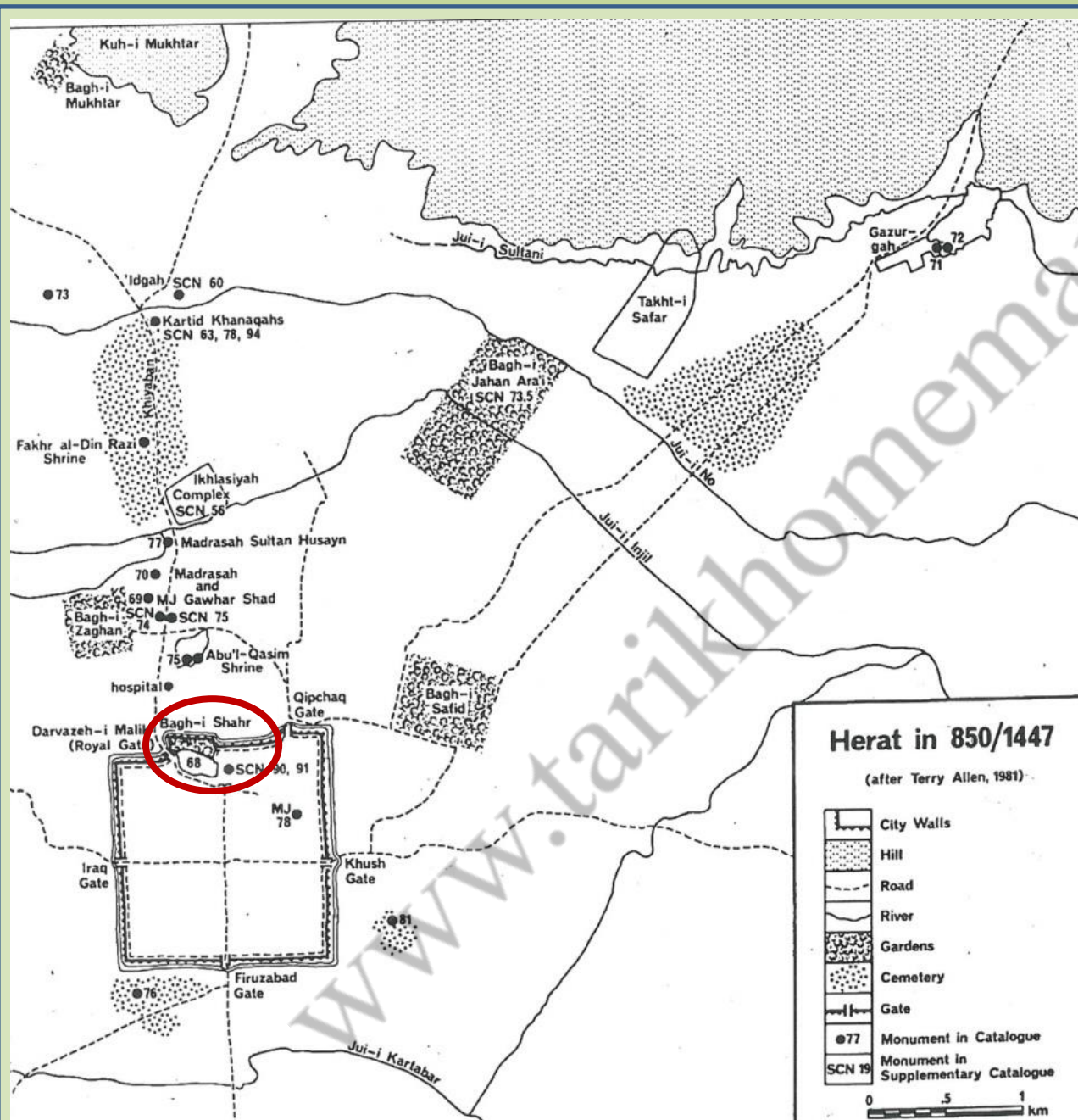

مرجع:
پتروچولی و دیگران

هرات و باغ هایش

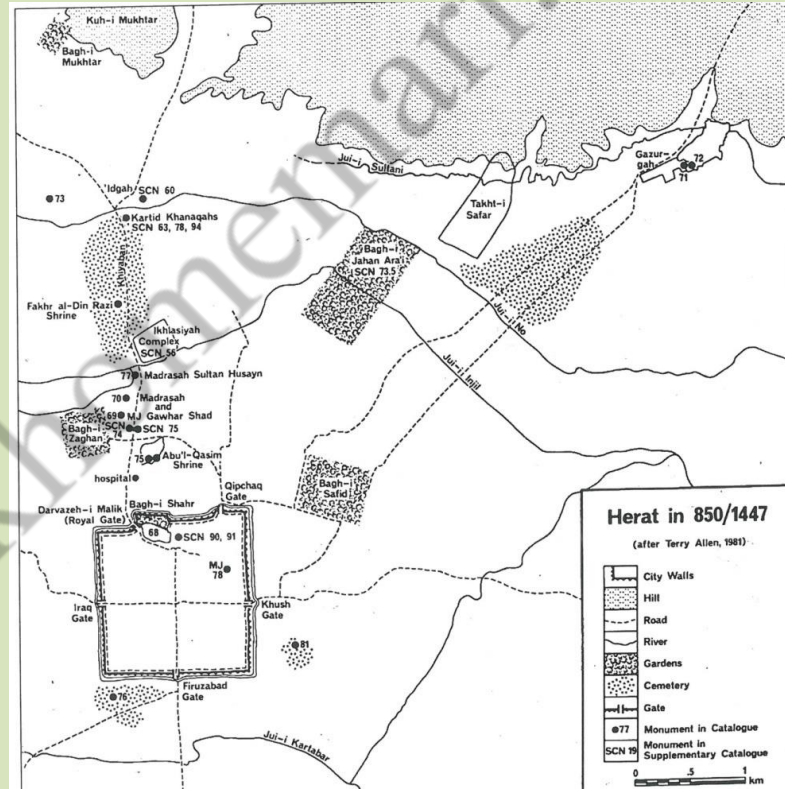
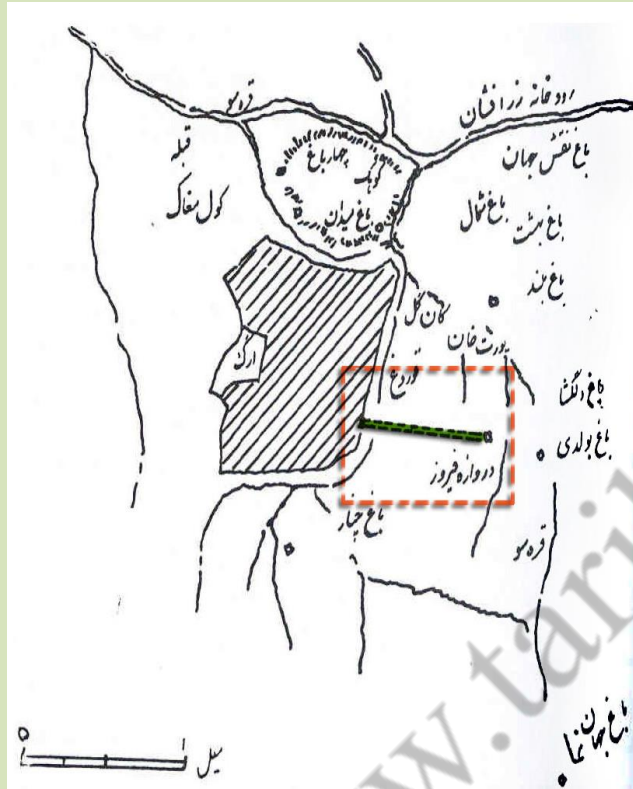
«باغ شهر» هرات
نزدیک دروازه
شمالی که به
اشتباه برخی
محققان ایرانی آن
را «باغ شهر»
هرات نامیده‌اند.

مرجع: پتروچولی و
دیگران

نسبت شهر و باغ (براساس تفسیر درست توصیفات جهانگردان)

هرات و سمرقند و سایر شهرها چون کاشان و شیراز و اصفهان (پیش از صفوی) شهرهایی همجوار و تقریباً احاطه شده با باغ‌ها در بیرون حصارشان بوده‌اند.

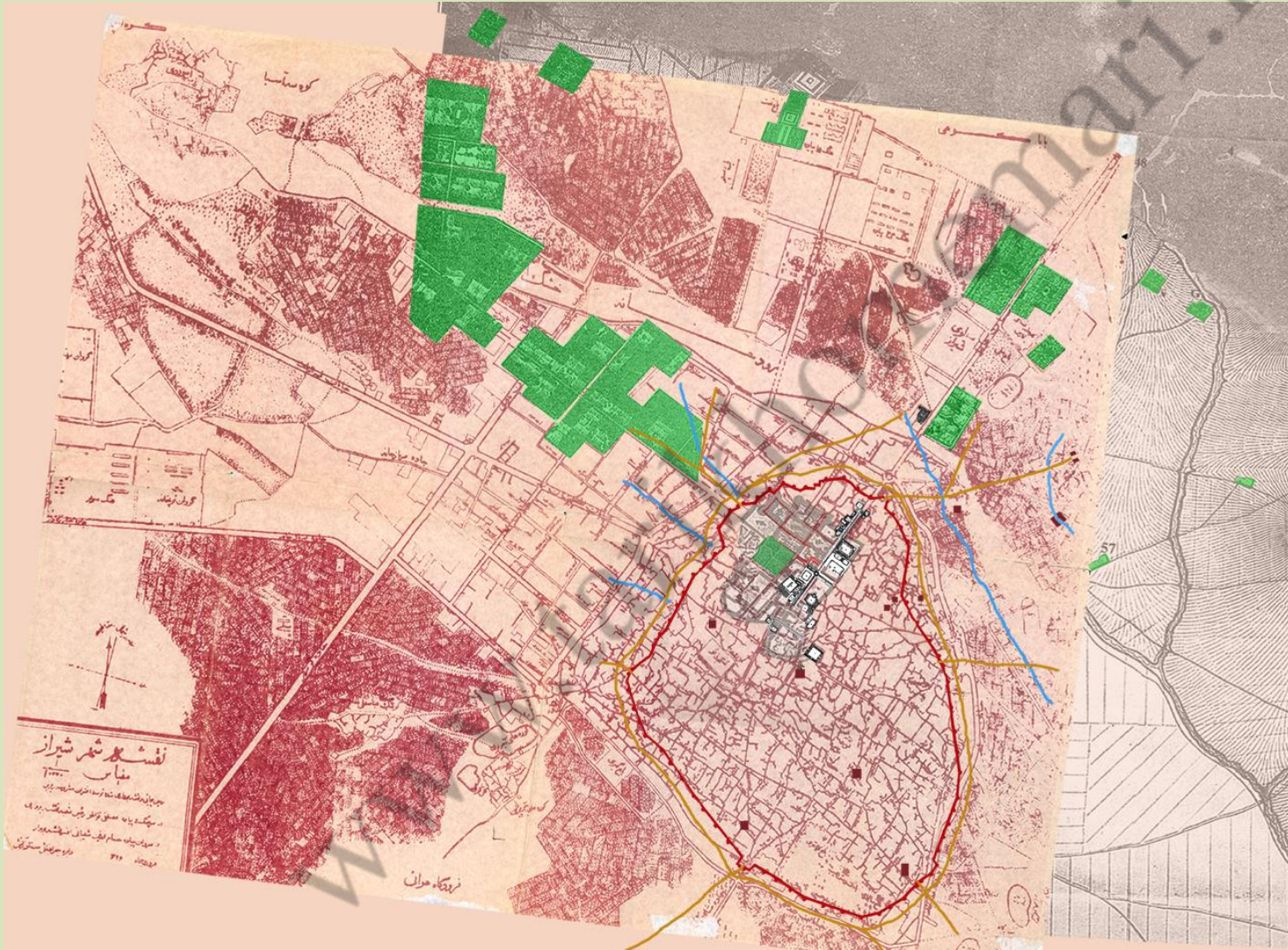

«این شهرها همچون اصفهان صفوی ساختار باغ نداشته‌اند و شهری به سان باغ هم نبوده‌اند. و در هیچ منبعی با اصطلاح «باغ شهر» توصیف نشده‌اند، این اصطلاح مدرن را نخستین بار محققان معاصر غربی در برداشت خود از توصیفات جهانگردان به غلط به کار برده‌اند.»

(ایرانیان هم فقط گرده برداری کرده و حتی باغ شهر هرات را در متون تیموری «باغ شهر» هرات خوانده‌اند)

همزیستی شهر ایران با باغ‌ها

نقش مهم باغ‌ها در تنظیم شرایط محیطی شهر

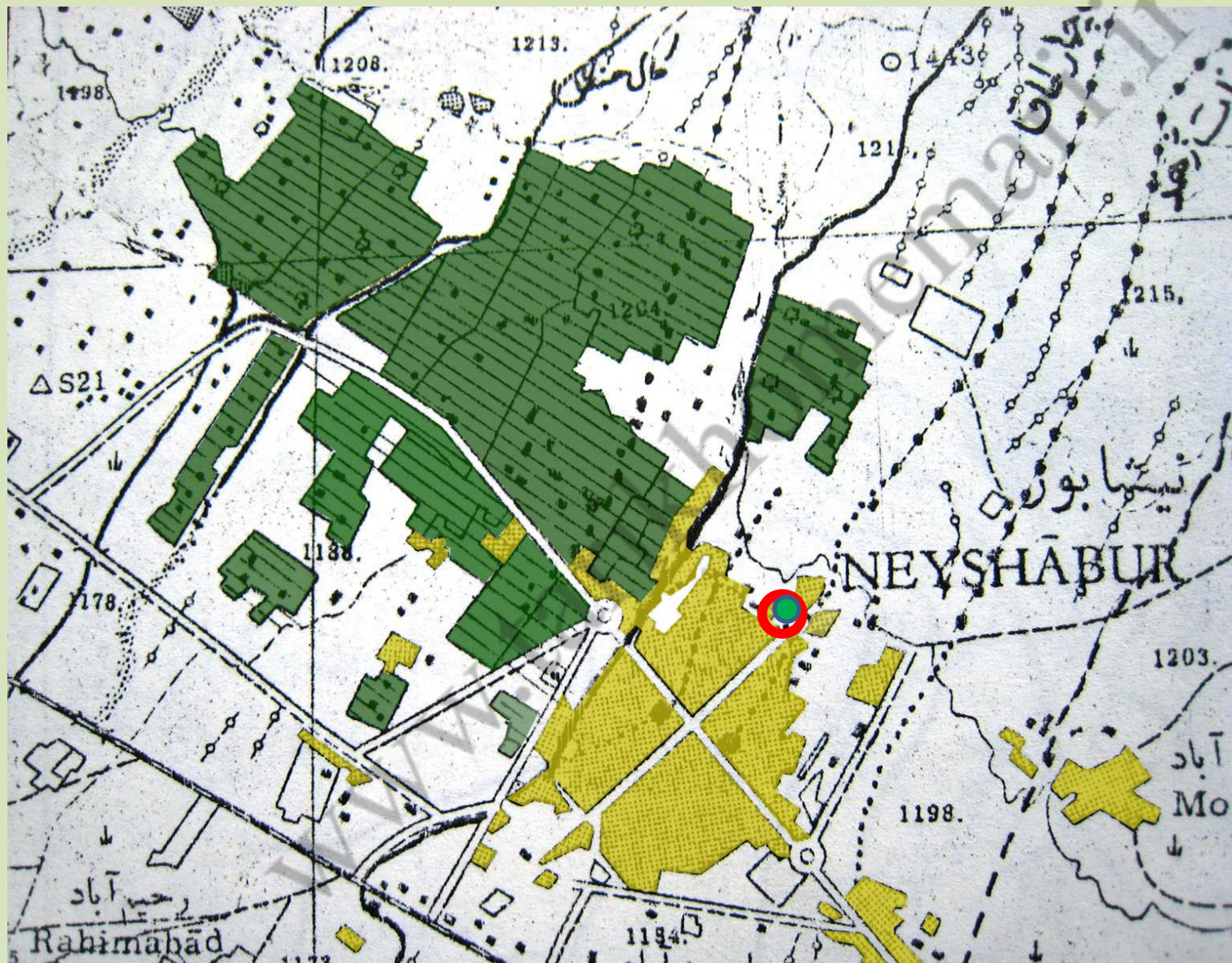
شیراز
قاجار

و برخی
باغ‌های
پیرامونش

تنها یک
باغ در داخل
حصار
نشان داده
شده است.

مرجع: علایی

همزیستی شهر ایران با باغ‌ها

نیشابور
قاجارک

همجواری
باغ‌ها با شهر

تنها باغ داخل
شهر:
(باغ دیوانخانه)
در کنار دروازه
شمالی
بوده‌است.

مرجع: اعتضادی

همزیسته شهر ایران با باغ‌ها

مشهد

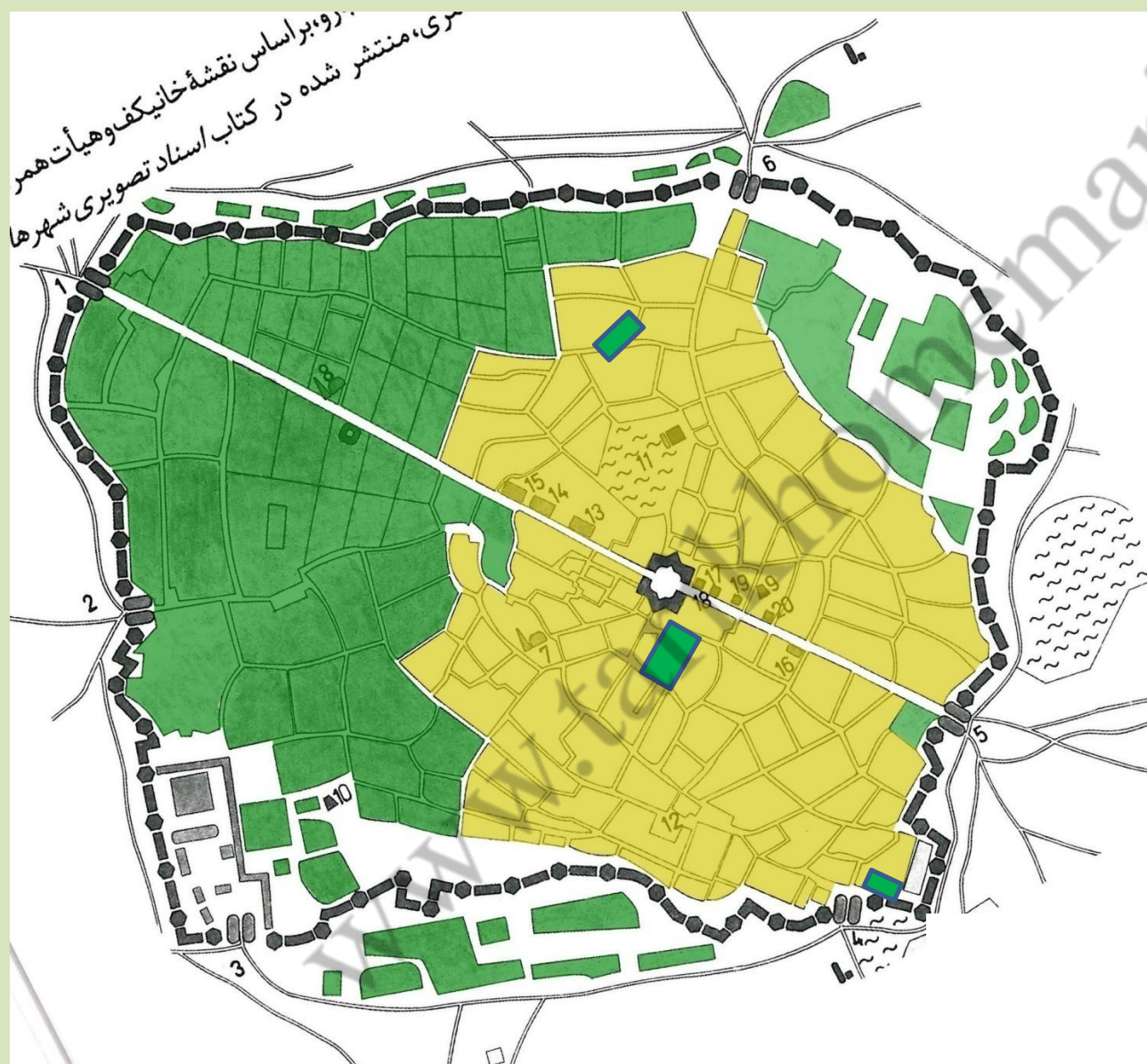
صفوک تا قاجار

باغ‌های همجوار شهر
بعد از احداث حصار تهماسبی
داخل شهر قرار می‌گیرند.

چند باغ از قدیم داخل حصار
شهر بوده‌اند باغهایی در کنار
دروازه قدیم بالاخیابان و باغ
مؤیدالدوله در غرب و باغ
مستشارالملک در مرکز و
باغ سید رضاقلی در دروازه
عیدگاه و باغ حسنخانی در کنار
دروازه پایین خیابان.

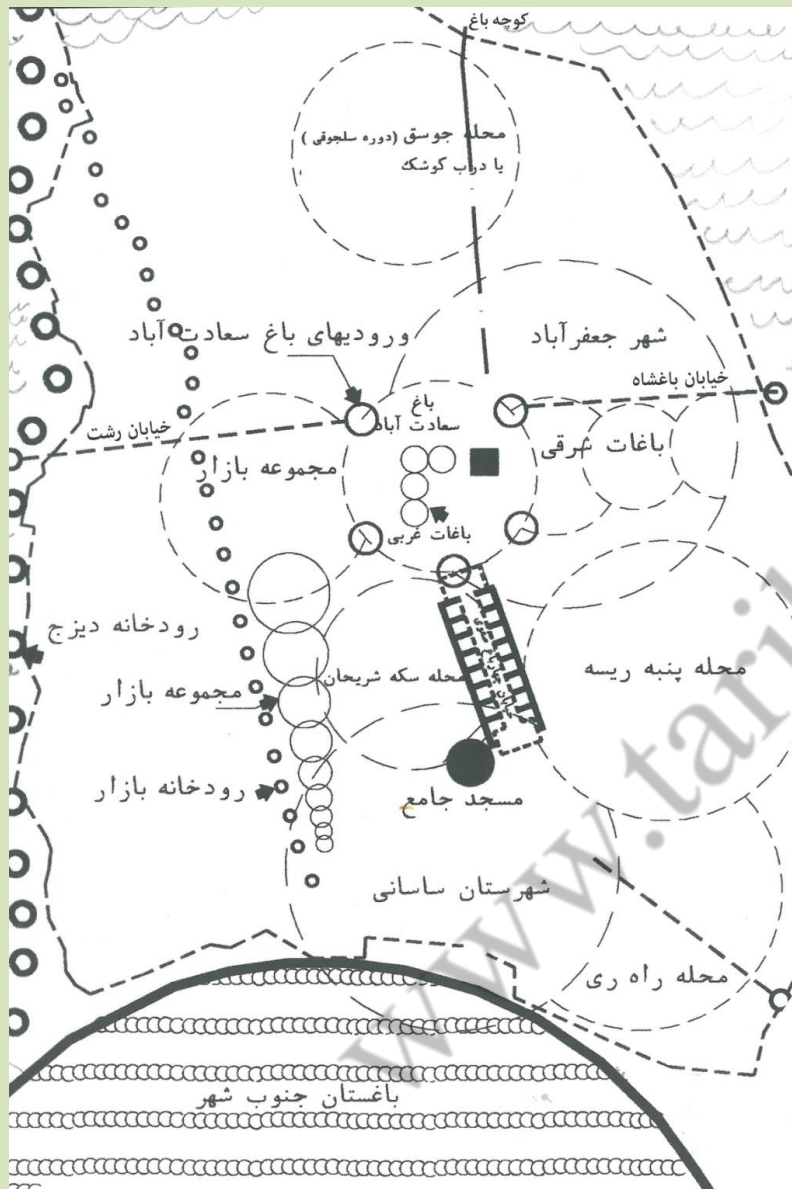
مرجع: اعضادی

براساس نقشه جولوس و خانیکف

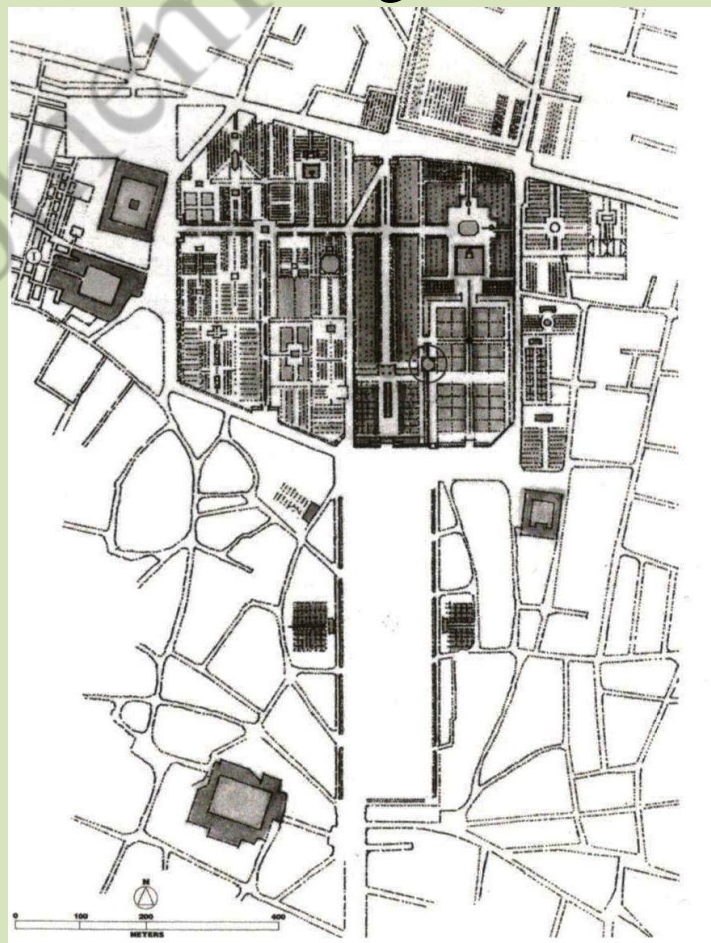

همزیستی شهر ایران با باغ‌ها

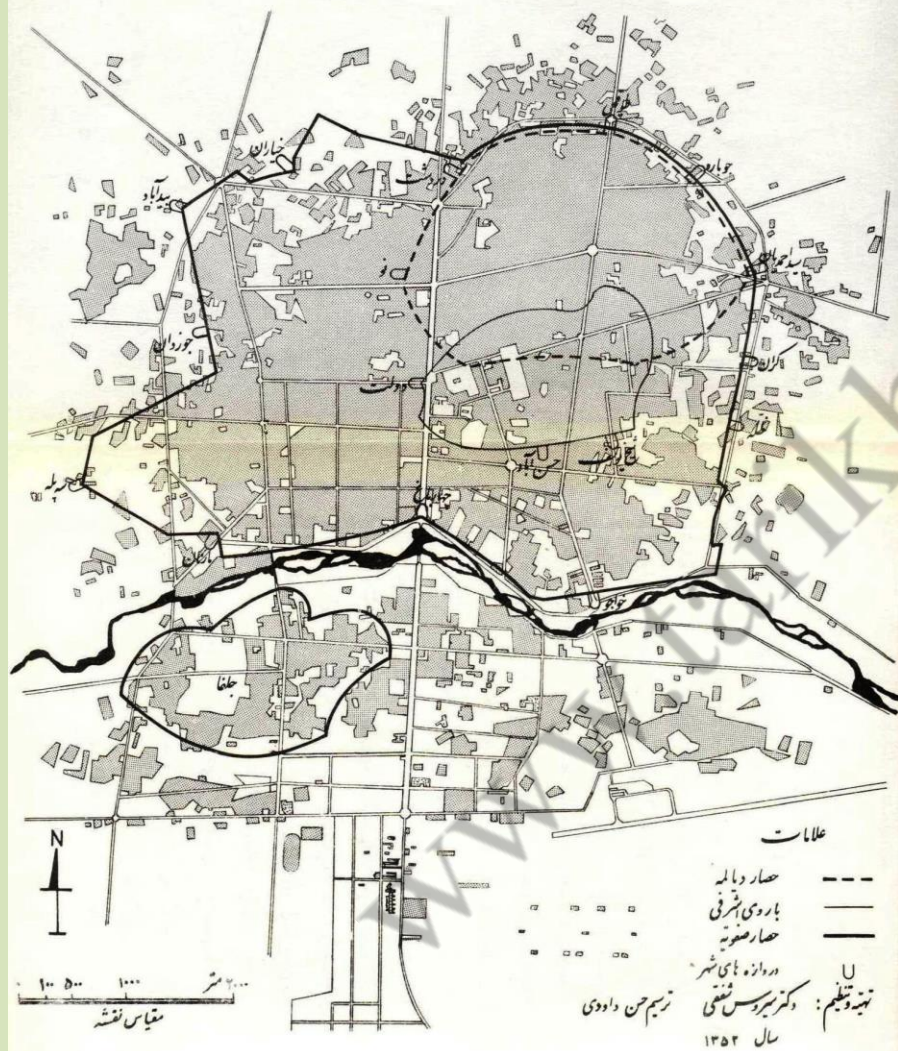
قزوین صفوک

چپ: نقشهٔ اجمالی محلات شهر و باغستان آن در جنوب
راست: نقشهٔ تصویری دولتخانهٔ صفوی و باغ‌های حکومتی
در طرح توسعهٔ شهر

همزیستی شهر ایران با باغ ها

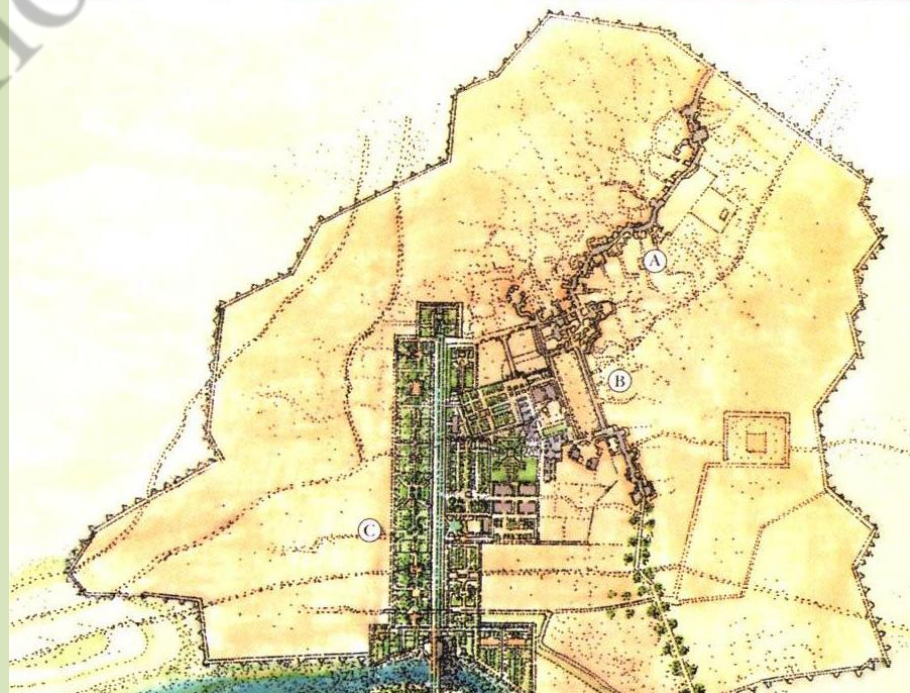
نقشه شهر اصفهان
حصار شهر را دور از مختلف

اصفهان صفوک

توسعه شهر در محل باغ های سلجوقی اما
با ساختاری به مثابه باغ

«ستون فقرات توسعه شهر خیابان چهار باغ
و مفصل شهر جدید و دولتخانه با شهر قدیم
میدان نقش جهان است.»

شهر باساختار باغ

با توجه به ریشه تاریخی-اسطوره‌ای پیوند باغ و شهر و نیز تداوم همجواری باغ با شهر در ایران تا دوران معاصر،

- آیا کاربرد اصطلاح «باغشهر»* برای شهرهای ایرانی درست است؟

-

- آیا این شهرها را می‌توان شهری به سان باغ نامید؟

- وقتی میرفندرسکی اصفهان را شهری به سان باغ می‌نامد، چه منظوری دارد؟

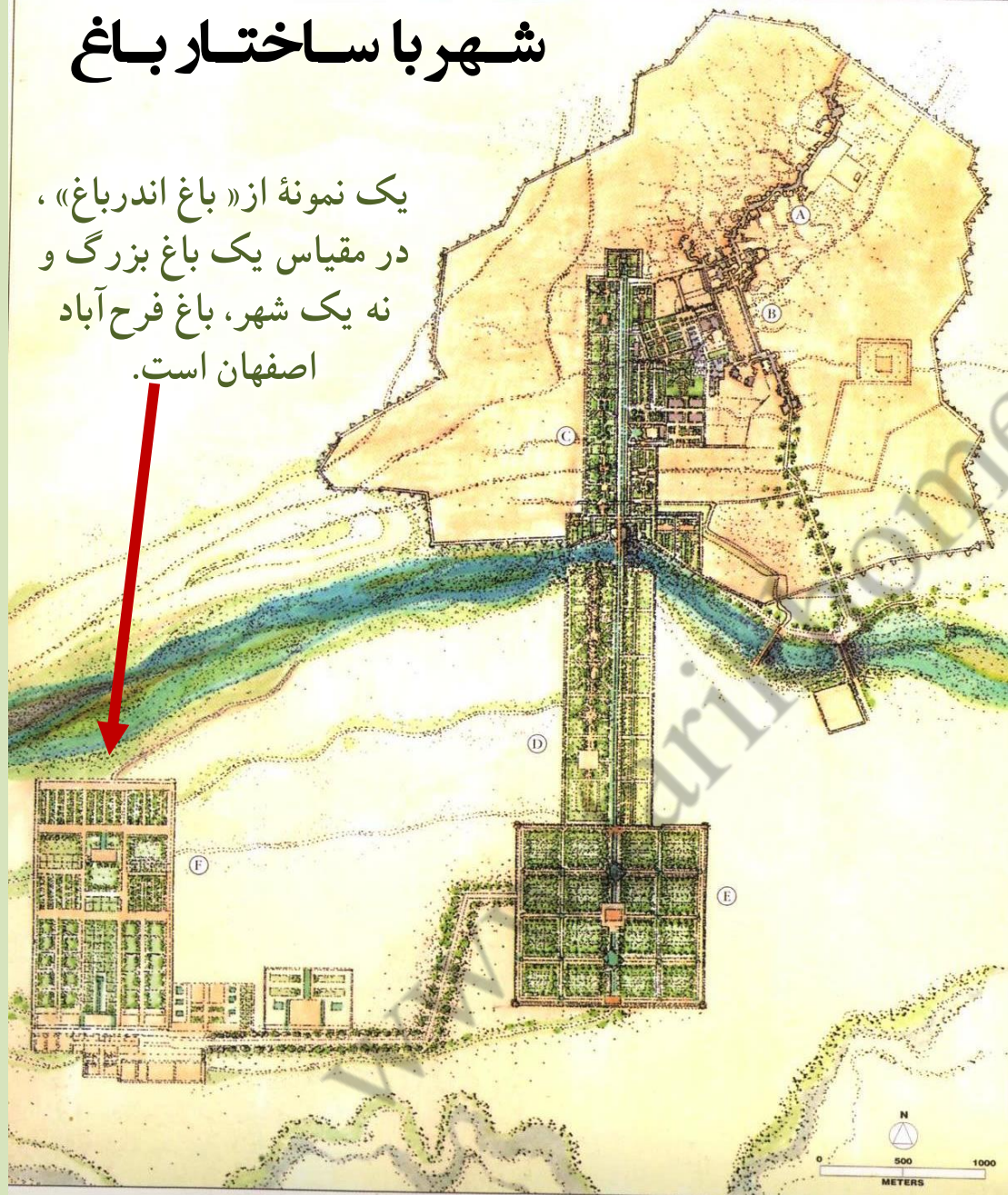
- شهر با ساختار باغ چگونه شهری است؟

* (با توجه به این که «باغشهر» یک اصطلاح مدرن و ترجمه

Garden City ابنزرهاوارد است، کاربرد این اصطلاح صحیح نیست.)

شهر با ساختار باغ

یک نمونه از «باغ اندر باغ»،
در مقیاس یک باغ بزرگ و
نه یک شهر، باغ فرح آباد
اصفهان است.

اصفهان شهرک به سان باغ

اصفهان را از آن جهت به سان باغ
نامیده اند که ساختار طرح توسعه شهر
مبتنی بر ساختار باغ است.

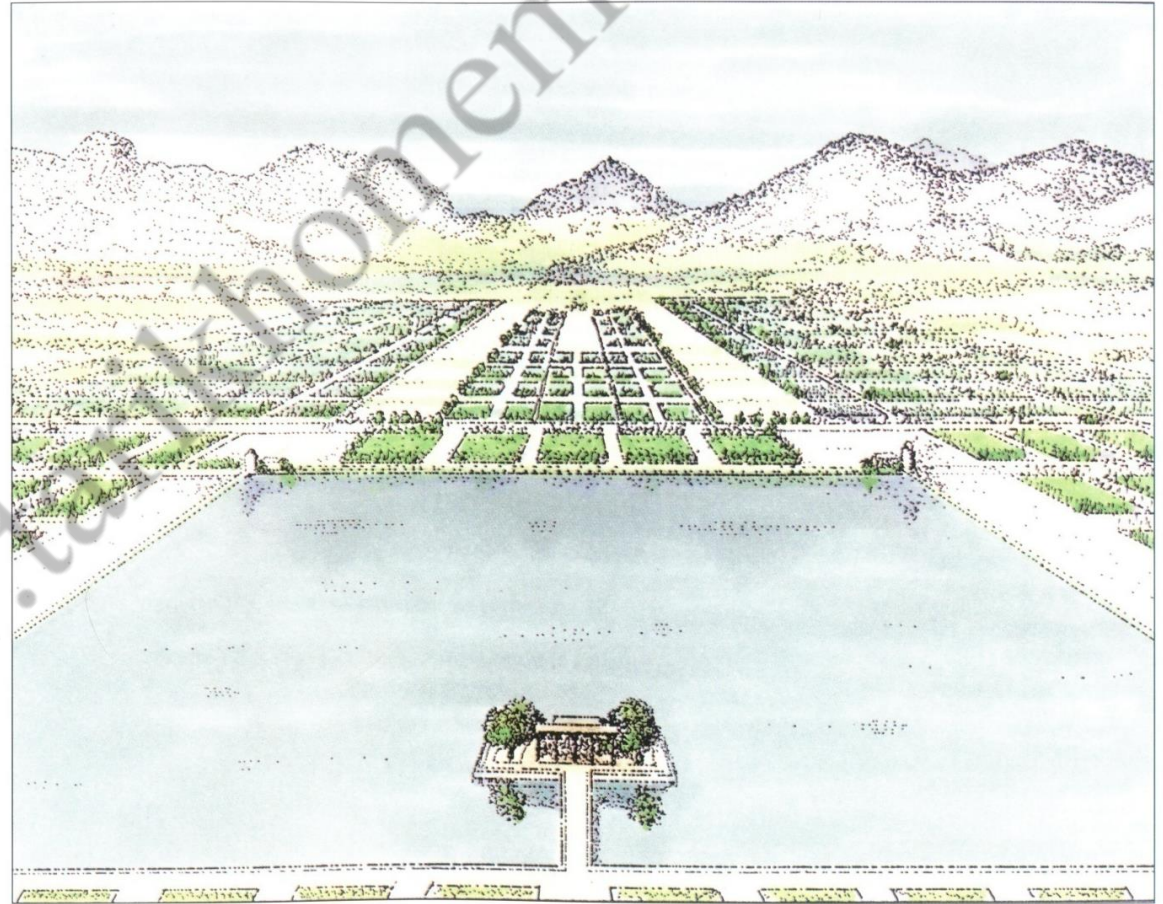
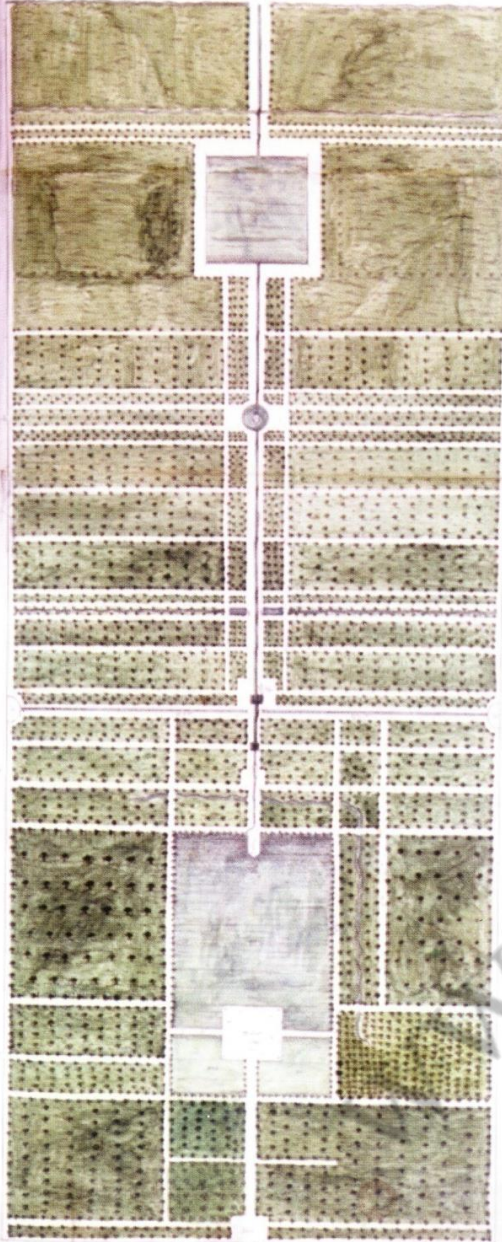
این شهر همچون باغی کلان، دارای
ساختار باغ است و با باغ‌های متعددی
که در خود دارد صورت «باغ اندر باغ»
را به خود گرفته است.

نقش ساختاری خیابان در شهر
طرح خیابان شهر همچون طرح خیابان
در باغ

«باغ اندر باغ»: فرح آباد اصفهان

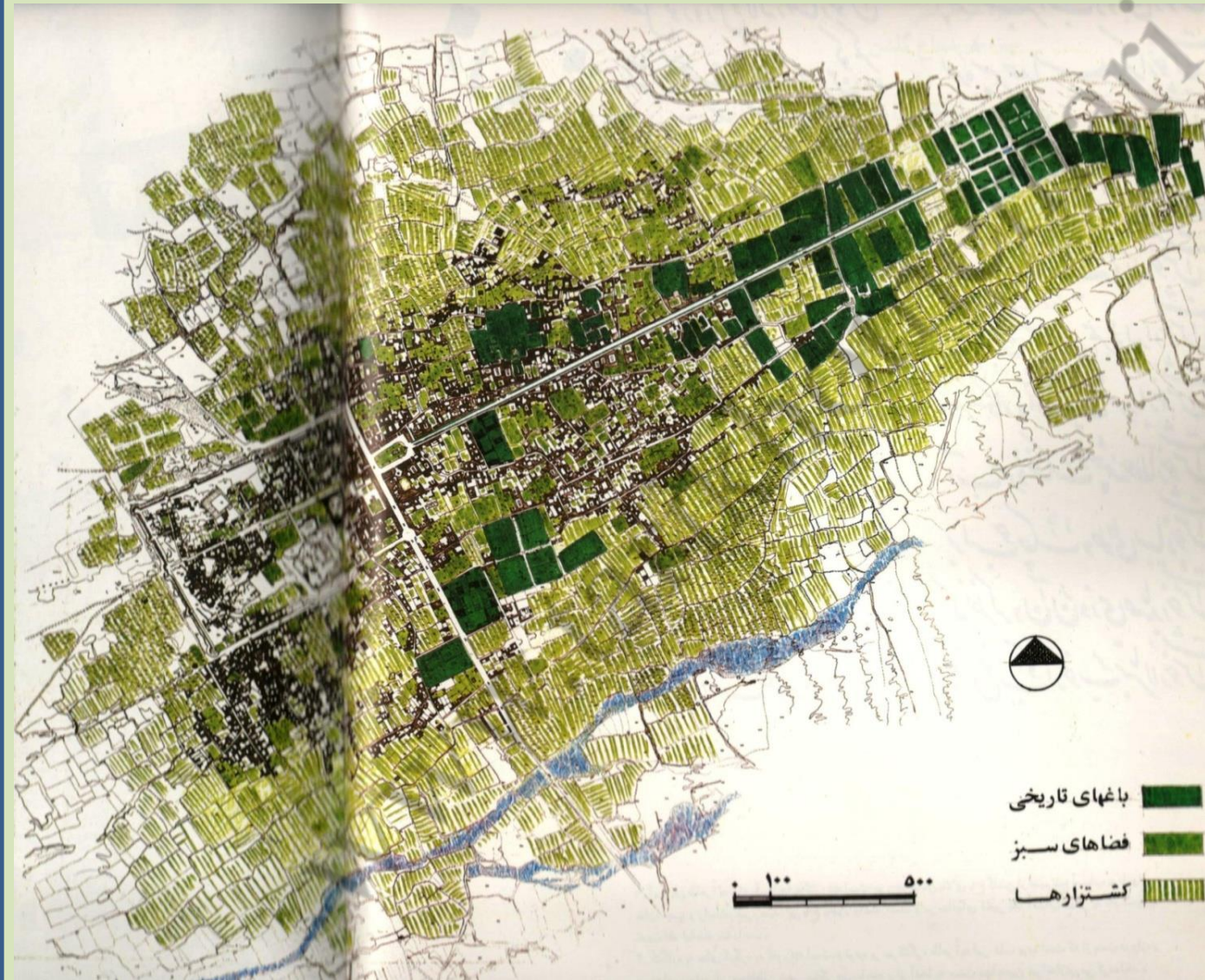
Left: Rendering from a scaled and captioned plan of the Farababad garden in Isfahan, originally drawn by an architect or landscaper of the Safavid court.

Below: A rendering of the Farababad garden.

طبرس پهلوگ:

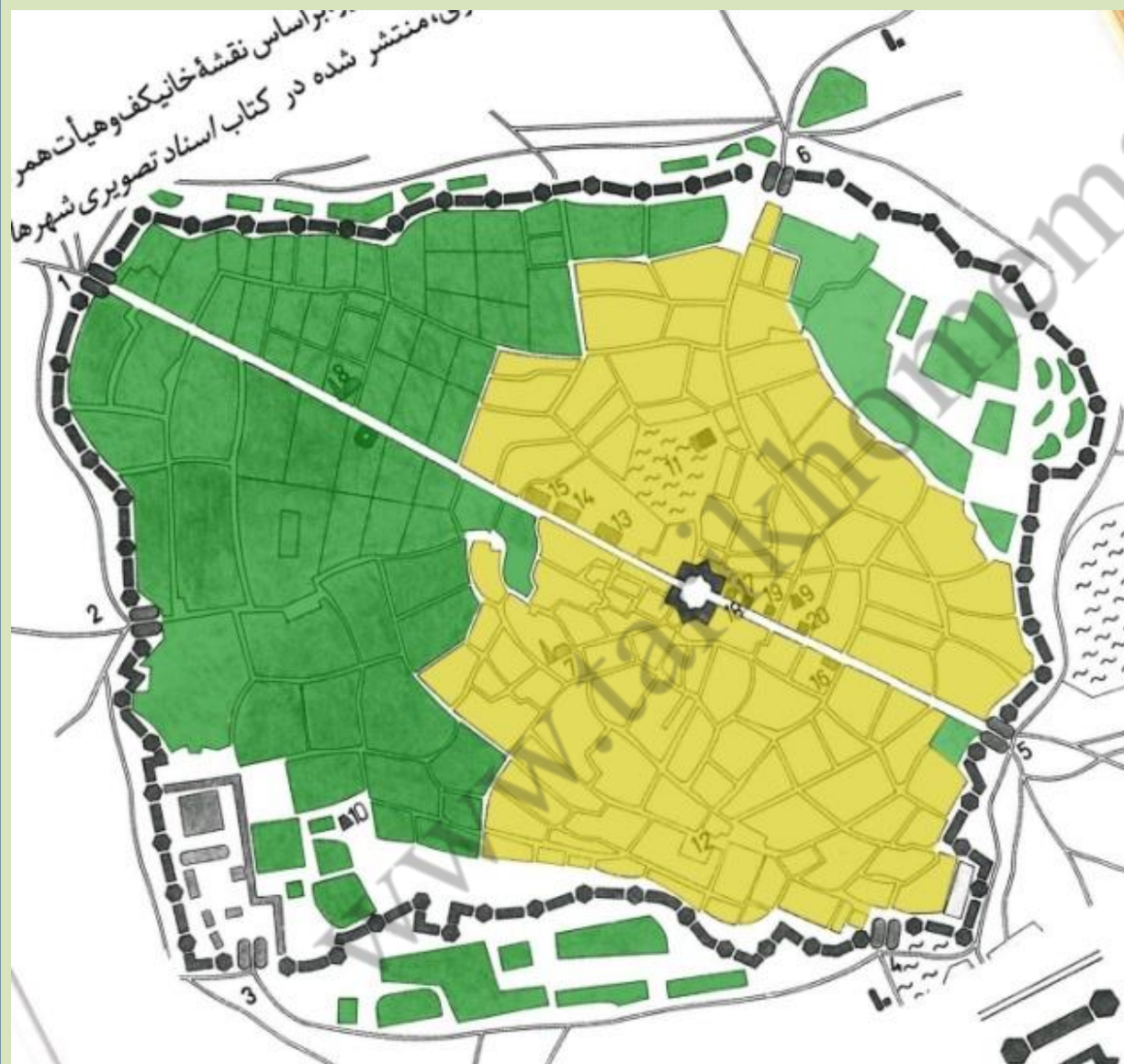
شهر با ساختار باغ؟

طبرس تا دوران
قاجار
جزء این دسته از
شهرها نبود، اما
پس از توسعه
دوران پهلوی
در اطراف محور
قدیمی خیابان
دروازه
به باغ گلشن
باز هم شهری
باساختار باغ مانند
اصفهان نیست.

مشهد صفوک تا قاجارک

شهر با ساختار باغ؟

مشهد علی رغم احداث خیابانی در زمان شاه عباس که همچون ستون فقرات شهر عمل می کرد و علی رغم محله بالا خیابان که محله باغ های فراوان قدیمی بود که بعد از احداث حصار تهماسبی داخ شهر قرار گرفتند،

چون: اولاً خیابان مشهد همچون خیابان چارباغ اصفهان طراحی شده نبود و ثانیاً باغ های اطراف آن هم، با انتظام خاصی که در اصفهان مشاهده می کنیم طراحی نشدند، مشهد شهری به سان باغ و یا شهری با ساختار باغ نشد.

تیین یک اصطلاح

www.tarikhomemari.ir

اصطلاح «ساختار» شهر

www.taikhomenari.ir

- ساختار شهر چیست؟
- ساختار شهر ایرانی چگونه بوده است؟
- عناصر ساختاری در شهرهای ایرانی کدامند؟
- عناصر ساختاری باغ کدامند؟
- شهر با ساختار باغ چگونه است؟

عناصر تشکیل دهنده ساختار کالبدی شهر:

دروازه‌ها و راسته‌های اصلی و راسته بازار
عناصر اصلی تشکیل دهنده ساختار شهر ایرانی هستند.

بافت شهر شامل:

معابر فرعی: گذر، کوچه، بن بست

و

خانه‌ها، محلات و انواع ابنیه عمومی است

معبری به نام خیابان در داخل شهرها تا زمان صفویه نمی شناسیم

تیین یک نام و یک عنصر فضایی

www.tarikhomemari.ir

خیابان چیست؟

تعریف

- خیابان: چمن، رسته‌ای که درباغ می‌سازند برای عبور و مرور کناره‌های آن را گلکاری می‌کنند..... (دهخدا)
- اصولاً واژه خیابان در زبان فارسی به معنای معبری مستقیم با درختکاری و گل و آب در باغ و شکل‌دهنده به ساختار باغ بوده و بعدها تبدیل به معابر یا معبری ساختاری در شهر شده است. (خیابان چارباغ اصفهان) تا (خیابان های زمان پهلوی اول که حالت دوگانه داشته‌اند)
- خیابان باغ به عنوان عنصر ساختاری باغ ابتدایش ورودی اصلی و انتهایش عمارت است، صورتی غالب برای خیابان باغ و موضوع منظر در آن.

خیابان در دوره تیموریان و صفویان

- خیابان قوروق در سمرقند (بیرون دروازه شهر)
  - محله خیابان در هرات (محله‌ای در جوار شهر)
  - خیابان مصلی در شیراز (بیرون از حصار شهر)
  - خیابان (سپه) در قزوین (در دولتخانه صفوی در توسعه شهر، برخی باور دارند که یک میدان بوده‌است)
  - خیابان مشهد (داخل حصار تهماسبی در نظام توسعه شهر و به طرف حرم و دروازه‌ها)
- خیابان چارباغ اصفهان (دربافت دولتخانه صفوی در نظام توسعه شهر)

خیابان چارباغ اصفهان

محور چارباغ
اصفهان
مهمترین نمونه از
حضور خیابان در
شهر
که به شهر
ساختاری چون باغ
بخشیده بوده است

خیابان، عنصر ساختارک باغ و میناگ طراحے فضاک باغ

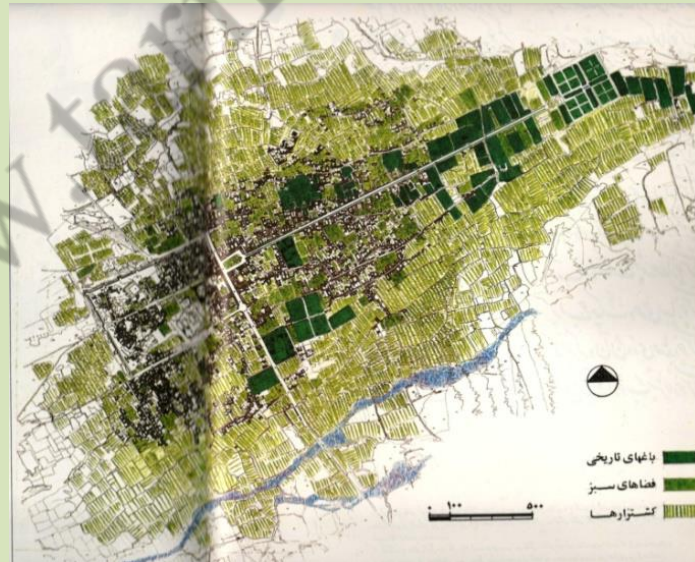
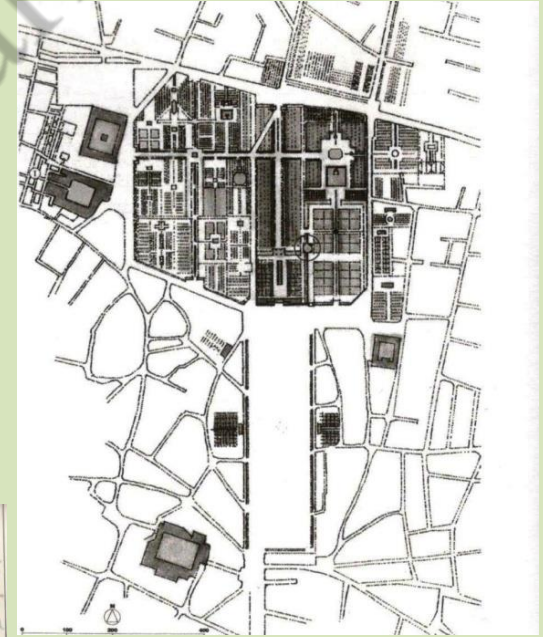
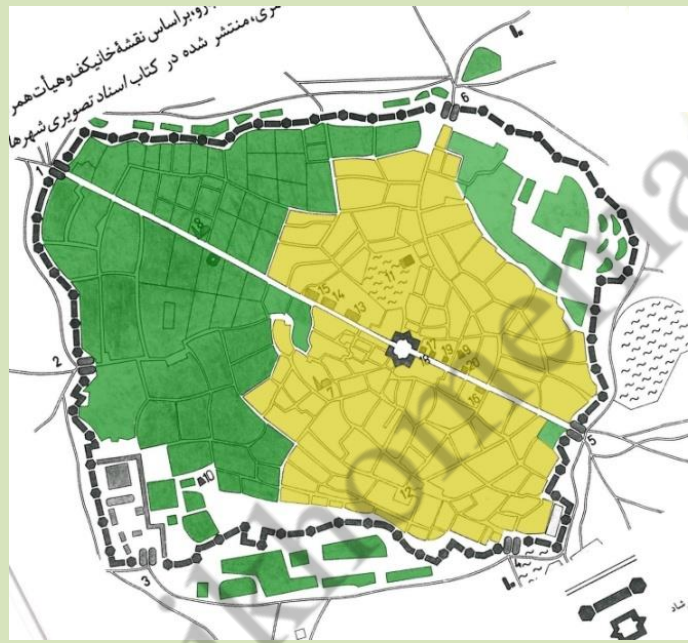
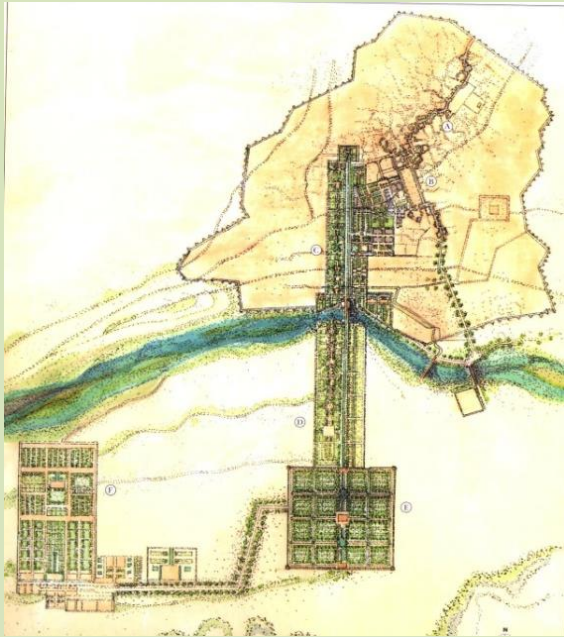
خیابان مشهد عنصر ساختار شهر

این خیابان از صفویه تا پهلوی عنصر ساختاری شهر بوده است. اما نظام ساختاری باغ را برای مشهد به ارمغان نیاورد.

خیابان به عنوان عنصر ساختاری شهر در یک طیف

جمع‌بندی:

- در ایران برخلاف اروپا، روستا و شهر زیستگاه‌های وابسته به هم با زیر ساخت کشاورزی بوده‌اند، در این نظام باغ در زندگی شهر و روستا نقش حیاتی داشته‌است.
- به جز باغ‌هایی که به صورت منفرد در یک روستای ساخته می‌شدند، باغ‌های بسیاری همجوار یا بعضاً داخل شهرها احداث می‌شدند.
- تراکم باغ‌ها در جوار شهرها نقش تنظیم شرایط محیطی برای شهر داشته‌اند
- در مواردی باغ پیش آیند شهر یا آبادی بوده است.
- در مواردی باغ حد روستا بوده‌است.

جمع‌بندی:

- همنشینی باغ با شهر در ایران جنبه عام و تاریخی داشته و امری استثنایی نبوده است.
- باغ به مثابه پیش‌آیند شهر (یا آبادی) در ایران امری معنا دار است.
- نمونه کامل «شهر با ساختار باغ» در ایران دوره اسلامی، توسعه اصفهان صفوی است. برای این نوع شهر وجود باغ‌های متعدد مرتبط و در نظامی که ساختار یک باغ بزرگ را تداعی می‌کند از اصطلاح «باغ اندر باغ» یا «شهری به سان باغ» هم استفاده کرده‌اند.
- الگوی اصفهان یادآور نمونه‌های باستانی و اساطیری است که شهر با میدان و ایوان و کاخ و پراز باغ توصیف می‌شود.

نتیجه:

«باغشهر» یک اصطلاح مدرن و بدیلی بوده برای شهرهای عصرانقلاب صنعتی که عاری از محیط طبیعی بودند، اما شهرهای تاریخی ایران وجه شاخصشان همجواری با باغها بوده است و برخلاف نظر برخی محققان نه چنین نامی بر آنها اطلاق می شده است و نه امروزه ما مجازیم که این نام را برایشان بکاربریم و بخصوص آنها را با ایده باغشهر هاوارد مقایسه کنیم.

یک طبقه بندی برای نوع رابطه باغ با شهر در ایران:

- باغ به مثابه «پیش آیند شهر»
- شهر با «ساختار باغ» یا «شهر به سان باغ» (عمدتاً اصفهان)
- شهر همچون «باغ اندر باغ» (اصفهان، قزوین)
- شهر همجوار با باغ (تقریباً همه شهرهای ایران)

منابع

- تاریخ نامه‌ها
- سفر نامه‌ها
- کتاب‌های جغرافیا و مسالک و ممالک
- متون ادبی و اشعار
- اساطیر
- تصاویر و نقشه‌ها
- عکس‌های هوایی
- ...

www.tarikhonemari.ir